

Дополнување на
Прирачникот за наставници
за формативно оценување
во одделенска настава

**ФОРМАТИВНО
ОЦЕНУВАЊЕ КАЈ
УЧЕНИЦИТЕ СО
ПОТЕШКОТИИ
ВО УЧЕЊЕТО**

Дополнување на
Прирачникот за наставници
за формативно оценување
во одделенска настава

**ФОРМАТИВНО
ОЦЕНУВАЊЕ КАЈ
УЧЕНИЦИТЕ СО
ПОТЕШКОТИИ
ВО УЧЕЊЕТО**

Биро за развој на образованието

Скопје, 2015

ПРИРАЧНИК

Наслов:

ФОРМАТИВНО ОЦЕНУВАЊЕ
КАЈ УЧЕНИЦИТЕ СО ПОТЕШКОТИИ ВО УЧЕЊЕТО

Издавач: Биро за развој на образованието

За издавачот: м-р Весна Хорватовиќ

Уредник: м-р Весна Хорватовиќ

Автори: м-р Горица Мицковска, Андријана Тасевска

Рецензенти: м-р Аница Алексова, м-р Митко Чешларов

Лектура: Катица Трајкова

Дизајн: КОМА

Печатница: Винсент графика

Тираж: 1200 примероци

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека «Св. Климент Охридски», Скопје
37.091.212.6-057.874-056.36(035)

МИЦКОВСКА, Горица

Формативно оценување во одделенска настава : прирачник / [автори
Горица Мицковска, Андријана Тасевска]. - Скопје : Биро за развој на
образованието, 2015. - 78 стр. : илустр. ; 30 см

Библиографија: стр. 76-77

- - Формативно оценување кај учениците со потешкотии во учењето :
дополнување на прирачникот за наставници за Формативно
оценување во одделенска настава. - 44 стр. : табели ; 30 см

ISBN 978-608-206-050-7

1. Тасевска, Андријана [автор]

а) Ученици со потешкотии во учењето - Методи на проверување -
Прирачници

COBISS.MK-ID 99323914

Прирачникот е изработен со финансиска и експертска поддршка на
Канцеларијата на УНИЦЕФ, Скопје.

Изданието е подготвено со стручна помош од Македонскиот центар за
граѓанско образование.

МАКЕДОНСКИ
ЦЕНТАР ЗА
ГРАЃАНСКО
ОБРАЗОВАНИЕ

Ставовите изнесени во овој прирачник се на авторите и не мора да се совпаѓаат со ставовите и политиките на
УНИЦЕФ, на Бирото за развој на образование (БРО) и на Македонскиот центар за граѓанско образование (МЦГО).

СОДРЖИНА

ВОВЕД.....	5
1. Формативно оценување на ученици со потешкотии во учењето.....	7
2. Планирање на наставата и поставување на јасни цели и очекувани исходи/ критериуми за успешност	11
3. Поставување прашања и дискусија	17
4. Конструктивна повратна информација.....	21
5. Самооценување и заемно оценување	25
6. Планирање врз основа на рефлексивност	27
7. Информирање на родителите	29
8. Прилози	31
Прилог 1 – Иницијална проценка – Профил на ученикот/јаки страни – потреби за поддршка	32
Прилог 2 – Приспособување на процесот на учење и следење на разни видови попречености што предизвикуваат потешкотии во учењето.....	34

ВОВЕД

Една од главните цели на инклузивното образование е создавање култура и систем на вредности во училиштата според кои се вреднуваат сите ученици без оглед на различноста на нивните потреби. Инклузијата треба да ги рedefинира односите во училиштата, со што учениците со потешкотии во учењето ќе бидат ценети поради она што се, наспроти своите различности.

Програмите на УНИЦЕФ, Математика со размислување во почетните оддленија, Јазична писменост во почетните одделенија и Инклузивно образование, даваат огромни можности за подобрување на учењето на сите ученици. Поврзувањето на првите две програми со програмата Инклузивно образование овозможува користење на низа стратегии и техники кои го олеснуваат процесот на учење и поучување, особено кај учениците со потешкотии во учењето.

Децата повремено се соочуваат со потешкотии во учењето и однесувањето. Некои видови потешкотии, особено кога детето не ги исполнува задачите во согласност со својата хронолошка возраст, треба да се земат предвид како знак дека треба да се побара помош и совет. На тој начин можеме да утврдиме дали се во прашање ученици кај кои потешкотиите во учењето се јавуваат поради некој вид на попреченост, односно ранливи групи на ученици, за кои особено треба да се овозможи приспособување на условите, методите и техниките во поучувањето, со цел да се постигне оптимален напредок. Ова не значи дека се случува дискриминација, одвојување на учениците од овие ранливи групи во однос на другите ученици. Напротив, им се овозможува напредување споредено со самите себе, но во средина во која учат сите ученици, со што е потпомогнат процесот на социјализација.

Сепак, постојано се наметнува прашањето како да се следат постигнувањата кај учениците чија попреченост кај нив предизвикува потешкотии во учењето? Знаејќи ги сите карактеристики на формативното оценување, можеби наједноставен и најсоодветен би бил одговорот дека токму формативното оценување е она што е вистинското во следењето на постигањата и оценувањето на учениците од овие ранливи групи, она кое ќе овозможи подобар увид во напредувањето на сите ученици, а со тоа и на учениците со потешкотии во учењето. Всушност, не се поставува прашањето **дали** формативното оценување може да се применува кај учениците со потешкотии

во учењето, туку **како** тоа да се применува. Со ова се отвора уште една димензија на формативното оценување – различните видови потешкотии бараат различни начини на приспособување на поучувањето, а со тоа и на следењето, проверувањето и оценувањето.

Во овој прирачник нема да се зборува за учениците со пречки во физичкиот развој поради тоа што за нив во најголема мера е потребно да се приспособат условите во кои ќе се одвива поучувањето, додека наставните програми, целите, стандардите, начинот на следење на постигањата и оценувањето се во најголема мера исти како и за другите ученици.

Во овој прирачник ќе стане збор за ученици чија попреченост предизвикува потешкотии во процесот на учење, па програмите, целите и очекуваните исходи, начинот на поучување, следењето на постигањата, а понекогаш и стандардите треба да се приспособат на индивидуалните потреби на учениците.

Прирачникот има 7 дела: Формативно оценување на ученици со потешкотии во учењето, Планирање на наставата и поставување на јасни цели и очекувани исходи/критериуми за успешност, Поставување прашања и дискусија, Конструктивна повратна информација, Самооценување и заемно оценување, Планирање врз основа на рефлексија и Информирање на родителите. Секој дел е надополнување на седумте делови со исти наслови што се во Прирачникот за наставници за формативно оценување во одделенска настава.

Посебно богатство на овој прирачник се прилозите:

- ▶ Во Прилог 1 даден е модел со примери за Иницијална проценка на ученикот (профил на ученикот – јаки страни и потребите за поддршка).
- ▶ Во Прилог 2 се дадени можните приспособувања на процесот на учење и следење на разни видови попречености, кои предизвикуваат потешкотии во учењето и тоа краток опис и карактеристики на попреченоста (АДХД, дисграфија, дислексија, дискалкулија, снижени интелектуални способности и аутизам) и за секоја попреченост се дадени можностите/потребите за приспособување, начинот на следење и оценување на постигањата и техники што може да се користат.

На наставниците што ќе го користат овој прирачник им препорачуваме на него да гледаат како на дополнување на Прирачникот за наставници за формативно оценување во одделенска настава, а двата прирачника да им служат како инспирација да осмислуваат и да внесуваат во сопствената наставна практика начини и приоди за кои ќе бидат уверени дека го поттикнуваат најдоброто кај секој нивен ученик.

1 Формативно оценување на ученици со потешкотии во учењето

УЧЕНИЦИ СО ПОТЕШКОТИ ВО УЧЕЊЕТО

„Системот на образование нема ексклузивно право на **ОДРЕДЕНИ** деца. Системот на образование е тој кој треба да го приспособиме за да ги задоволи потребите на **СИТЕ** деца“.

(Linguist, UNESCO, 1994)

Учениците со специфични потешкотиите во учењето всушност имаат проблеми со примањето, обработката или со создавањето и пренесувањето на информации. Примарно, овие потешкотии не се условени со видни, слушни или моторни попречености, влијанија на средината во која детето живее, проблеми од емоционална природа, туку можат да се јават напоредно со нив.

Учениците со потешкотии во учењето можат со некои задачи да имаат сериозни проблеми, додека кај други видови задачи да постигнуваат успех. Потешкотиите во учењето можат да влијаат врз способностите за читање, пишување, говор или за математички операции, а можат да влијаат и врз социјалните вештини.

Така на пример, нарушувањето на вниманието или хиперактивноста понекогаш се јавуваат напоредно со потешкотиите во учењето, но ова не е секогаш правило.

„Децата со потешкотии во учењето се разликуваат меѓу себе – различни деца имаат различни видови потешкотии поради различни причини“.

(Лернер, 1997)

Потешкотиите во учењето се распоредени од полесни, до умерени и потешки, од краткотрајни до доживотни и затоа за овие учениците мораме да практикуваме различни форми на помош во поучувањето и во оценувањето на нивните постигнувања.

Потешкотиите во учењето не би требало да ги поврзуваме само со образовните постигнувања, затоа што често кај учениците го забележуваме и следното:

- ▶ слаби организациски способности (неуредни белешки, неможност да го планираат и да го организираат времето, заборавање на правила, домашни задачи, прибор, тешкотии со преписување од табла...);
- ▶ послабо развиени моторички способности (потешкотии при пишувањето – брзина и големина на букви, цртање, обликување, манипулирање со помагала...);
- ▶ послаби способности за социјална интеграција и потешко поврзување и толкување на некои вербални или невербални знаци при комуникацијата (несоодветно однесување, непочитување на правила, погрешно разбирање на пораките, понекогаш конфликтни однесувања предизвикани од фрустрации...).

Токму поради тоа, особено кај учениците со потешкотии во учењето, поучувањето и следењето на постигнувањата не се однесува само и првенствено на образовните цели.

ЗОШТО Е ВАЖНО ФОРМАТИВНОТО ОЦЕНУВАЊЕ?

Она што е добро за учениците со потешкотии во учењето, добро е за сите ученици.

(Meijer, 2003)

Следењето на учењето и постигнувањата на учениците со потешкотии во учењето мора да одвива во сите фази на воспитно-образовната работа постојано, сеопфатно, фокусирано, аналитички и доследно, постојано имајќи ја предвид природата на нивните потешкотии и нивните специфични потреби. Постапките за следење и оценување на учениците со потешкотии во учењето се посебни во однос на пристапот, постапноста и одмереноста, што пак зависи од видот на потешкотиите кај секој ученик посебно.

Така, програмата и начинот на следење и оценување за секој ученик посебно ги приспособуваме, земајќи ги предвид неговите когнитивни способности, неговите можности и ограничувања, како и начинот на кој ученикот комуницира, односно може да се изразува.

Така, програмата и начинот на следење и оценување за секој ученик посебно ги приспособуваме, земајќи ги предвид неговите когнитивни способности, неговите можности и ограничувања, како и начинот на кој ученикот комуницира, односно може да се изразува.

Самото следење и проверување на постигнувањата на ученикот по одреден наставен предмет подразбира воочување, утврдување и вреднување на:

- ▶ степенот на извршување на поставените задачи (степен на усвоеност на знаењата и работните операции);
- ▶ стекнатите способности и вештини при примена на наученото во секојдневните активности и ситуации (одговорност, интерес, активност, самостојност, подготвеност за работа, комуникација);
- ▶ стекнатите работни навики (однос кон работата, работната средина, личностите од околината и поставените задачи, соработката и учеството во текот на процесот на поучување).

При тоа неопходно е да се стекне јасна слика за силните страни и интересите на ученикот и да се препознаат неговите потреби во однос на учењето. Начините и формите на следење на постигнувањата треба да бидат насочени кон процесот на учење, приспособени на ученикот и неговите посебности, да дејствуваат афирмативно и поттикнувачки, со што ќе можат квалитетно да се искористат веќе развиените способности и да се развиваат нови.

Описното оценување е најдобриот начин за оценување, односно прикажување на постигнувањата на учениците со потешкотии во учењето, затоа што така се обезбедува подобра информација за тоа што е постигнато (описани се сите погоре неведени елементи кои се следени), каков е напредокот во определен период и се дејствува стимулирачки врз самопочитувањето, чувството на успешност и севкупниот развој на личноста на ученикот.

КАКО ДА СЕ СПРОВЕДУВА ФОРМАТИВНОТО ОЦЕНУВАЊЕ?

Детето мора да почувствува дека е важно, го слушаат, во него се верува и дека за него се води грижа.

При формативното оценување кај учениците со потешкотии во учењето треба да внимаваме на определени специфики во начинот на следење на постигнувањата кај учениците.

Во таа смисла:

- ♦ овозможете подолго време од вообичаеното за писмено решавање на некои задачи;
- ♦ пишаниот материјал понекогаш ќе мора да го приспособите на определен начин (*да се зголеми просторот каде ќе се пишува одговорот; ако ученикот не може да се служи со геометриски прибор да му се дозволи да прави скица со слободна рака или да му се понудат неколку цртежи од кои ќе го избере и ќе го обележи точниот или од серија цртежи да направи низа според редоследот на изработка*);
- ♦ при усното изразување стрпливо почекајте на одговорот;
- ♦ доколку ученикот има потешкотии во говорот, не го прекинувајте и не му го сугерирајте одговорот;
- ♦ доколку се работи за дете со потешкотии во читањето, најчесто практикувајте усна комуникација или прочитајте му ја задачата за да може на неа да одговори;
- ♦ слични методи можете да употребите кога се работи за потешкотии во пишувањето и потешкотии во совладувањето на математиката.

Кога се работи по индивидуални програми, следењето на постигнувањата треба да се однесува на она што е предвидено со тие програми:

- ◆ приспособувајте ги целите и исходите користејќи исти материјали за работа, односно ако тоа не успева, обезбедете различни упатства и материјали со кои ќе се задоволат индивидуалните потреби на ученикот;
- ◆ доколку се работи за ученици со слаба концентрација, знаењето проверувајте го почесто, во пократки временски интервали и со помал број задачи, прашања или барања;
- ◆ доколку се работи за ученици со перцептивни пречки, потребно е работниот материјал да биде едноставен, без дополнителни непотребни елементи и да се работи дел по дел.

СЛЕДЕЊЕТО ТРЕБА ДА БИДЕ:

- ▶ **сеопфатно**, низ различни ситуации, активности и форми на работа (самостојна работа, работа со пишан материјал, усно изразување, работа во група, практична работа, работа на разни видови задачи ...),
- ▶ **доследно**, во поглед на следењето и проверувањето на извршувањето на задачите, спроведувањето на правилата, спроведувањето на активностите ...,
- ▶ **континуирано**, секојдневно, со цел навремено да се воочуваат потребите на ученикот,
- ▶ **документирано**, резултатите од следењето треба постојано да се запишуваат, односно да се следи и да се бележи успешноста на усвојувањето на содржините често и во кратки временски периоди и да му се дава повратна информација на ученикот (и на родителите) и за најмал напредок.

“Нашата најголема слабост е откажувањето, а најсигурен пат да се дојде до успех е да се обидеме барем уште еднаш”.

Томас Едисон

Добро е да развиете свој систем на следење приспособен на потребите на ученикот. Со приспособувањето на методите на работа и индивидуализираниот пристап се намалува чувството на беспомошност, а детето секојдневно учи според своето темпо и напредува во усвојувањето на наставните содржини според своите можности со непосредна помош од наставниците и родителите, а често и од соучениците.

Неговите постигнувања не се споредуваат со постигнувањата на другите ученици.

Неговиот напредок се гледа во однос на самиот/самата себе – каде бил/била и каде стигнал/стигнала сега.

2 Планирање на наставата и поставување на јасни цели и очекувани исходи/критериуми за успешност

ЗОШТО Е ВАЖНО?

Не постои универзален индивидуален образовен план. Тој треба да се темели на способностите и силните страни на ученикот за кој се прави.

На учениците со потешкотии во учењето често им се потребни индивидуални образовни планови во кои се вклучени приоритети кои се над приоритетите во наставните планови и програми кои вообичаено се применуваат во училиштата.

Индивидуалното планирање може да им помогне на наставниците:

- ▶ да ги идентификуваат јаките страни на ученикот и потешкотиите во процесот на усвојување на знаењата;
- ▶ да ги ревидираат претходните потешкотии и напредокот;
- ▶ да ги утврдат поконкретно краткорочните цели поврзани со приоритетните потреби кај ученикот;
- ▶ да постават цели за следната учебна година;
- ▶ да ги вклучат учениците, родителите и другите професионалци во процесот на планирање и следење.

Учениците со потешкотии во учењето ќе имаат корист од развојот на широк спектар способности, кои се непосредно или посредно поврзани со учењето. Тие вклучуваат:

- ◆ способност за комуникација,
- ◆ примена на вештини поврзани со користење на броеви,
- ◆ способности за работа со други,
- ◆ вештини за организација и усвојување на знаења и подобрување на сопственото учење,
- ◆ способности за размислување и вештини за решавање проблеми,
- ◆ перцептивни способности,
- ◆ способности за ориентација, движење и физички вештини,
- ◆ способности за грижа за себе, управување со сопственото однесување и емоции,
- ◆ способности поврзани за секојдневниот живот, вклучувајќи ги и способностите за грижа за домот и животот во заедницата,
- ◆ способности за организирање на слободното време и рекреација.

Овие способности и вештини не зависат од наставните предмети и се применуваат во многу ситуации во наставните програми и во животот во училиштето и надвор од училиштето.

Целите што треба да се реализираат во врска со овие вештини можат да се вградат во индивидуалните образовни планови со што би се реализирале и приоритетите што се однесуваат на учењето.

(Приручник за наставу, УНИЦЕФ, Дуга, Сарајево, 2009)

Индивидуалното планирање не значи само да се стеснат и да се ограничат целите, очекувањата и наставните содржини, туку тие да се приспособат на потребите на ученикот и да се избераат соодветни стратегии и методи на поучување и следење на постигањата.

Изработката на индивидуалното планирање (ИОП) се одвива во три чекори:

1. Иницијална проценка, која всушност значи и формирање на педагошки профил на ученикот (*Прилог 1*), а се состои во:

- ◆ **прибирање на податоци за ученикот** – податоците најпрво се добиваат од родителите на ученикот, но во текот на наставата и од самите наставници врз основа на опсервација, од стручните соработници и од самиот ученик;
- ◆ **утврдување на моменталниот степен на постигања**, што вклучува синтетизирање на податоците од оценките од различни области: јазик,

На пример, подобро е да забележиме:

„Прифаќа да учествува во групни игри и ги почитува правилата на играта“

отколку

„Има развиено добри социјални вештини“.

писменост, математика, социјален, емоционален развој, вештини што се однесуваат на грижата за себе, комуникација ... Забелешките што се однесуваат на степенот на постигања добро е да бидат колку што е можно попрецизни затоа што всушност тие водат кон поставување на јасни, конкретни, достижни и мерливи цели и исходи.

Изјавата за степенот на постигања исполнува две важни функции:

- ▶ дава основа за идентификување на приоритетните потреби при учењето и одредувањето на реални и остварливи цели;
- ▶ овозможува следење и проверка на напредокот.

На овој начин може да се изготви јасен профил на моменталното функционирање на ученикот од кој ќе се видат неговите јаки страни, способности и вештини и тие ќе можат да се користат во процесот на подучување. Истовремено, оттука произлегуваат и приоритетните потреби поврзани со потешкотиите во учењето.

При одредувањето на приоритетите понекогаш е многу битно прво да се создадат услови ученикот да биде успешен во некоја активност, со што би се подигнало нивото на самодоверба и самопочитување, па потоа да се работи на остварување на одредена образовна цел.

2. Одредување на приоритетните потреби е одредување на подрачјата во кои интервенциите се најпотребни и најважни. Приоритетните потреби се основа за дефинирање на целите и исходите и го претставуваат она што од ученикот се очекува да го постигне во период не подолг од една учебна година. Приоритетните потреби во учењето за ученикот се утврдуваат само за оние подрачја во кои тој има потешкотии, при што треба да се води сметка нивниот број да биде реален.

При одредувањето на приоритетните потреби треба да се земат предвид:

- ◆ моменталниот степен на постигања на ученикот,
- ◆ неговите јаки страни и неговите посебни потреби,
- ◆ брзината со која напредува ученикот,
- ◆ итноста на потребите на ученикот во одредени подрачја на учење,
- ◆ важноста на оние потреби во учењето што сме ги излистале како приоритетни,
- ◆ мотивацијата и интересот на ученикот.

Планот и програмата за поддршка за учениците со потешкотии во учењето треба постојано да се ревидира, дополнува, да се менува како резултат на следењето, односно да се подобрува и да се приспособува на индивидуалните потреби на ученикот.

3. Изготвување на план/програма за поддршка

◆ **Поставување на цели и исходи** за секоја приоритетна потреба.

Индивидуалните планови треба да содржат мал број (3–6) краткорочни цели што се специфични за тој ученик и можат да се постигнат во неколку (5–6) седмици. Напредокот во однос на индивидуалните цели треба да биде предмет на следење на по-

стигнувањата на ученикот. Целите укажуваат на очекуваните исходи или постигнувањата што се очекуваат по планираниот период за кој се креира индивидуалниот образовен план.

Исходите се позитивни искази со кои се опишува однесувањето, кое може да се опсервира, односно вештините или сето она што ќе се случува за време или по реализацијата на ИОП, односно зборуваат за тоа што очекуваме ученикот да може да направи по извесен период на поучување.

Целите и исходите можат да бидат краткорочни (неделни, месечни) или долгорочни (полугодишни, годишни). Добро дефинираните цели се јасни, конкретни, достижни и мерливи. Достижноста на целите не треба да се гледа само во однос на можностите на ученикот, туку и во однос на реалните можности на родителите и училиштето да се ангажираат во поттикнување на развојот на детето. Превисоко поставените цели можат да доведат до стагнирање и регресија во развојот на детето и да влијаат негативно врз самовербата и мотивацијата.

Целите, а особено исходите, што ги поставуваме индивидуално за секое дете со потешкотии во учењето мора да бидат колку што е можно подетално опишани, специфични токму за тој ученик за кој се наменети и препорачливо е да бидат краткорочни со што полесно ќе се следи напредокот и ќе се вршат корекции во однос на пристапот во поучувањето.

Примери за поставени цели и исходи

ЦЕЛИ	ИСХОДИ
Ученикот да научи да ги сослушува другите (соученици, наставници, родители).	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Ќе го гледа оној што му зборува. ◆ Нема да прави ништо друго додека другиот зборува, вклучувајќи и упаѓање во збор. ◆ Ќе може да повтори што кажал другиот.
Ученикот да чита со разбирање.	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Ќе може да прочита текст од 5 реченици. ◆ Ќе умее да го раскаже текстот на тој начин што ќе ги спомене главните личности и главните настани.
Ученикот да ги разбере наједноставните математички операции.	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Од дадени четири едноставни задачи со собирање и одземање на двоцифрени броеви до 100, ученикот правилно ќе ги примени операциите во најмалку две задачи.

Ако детето не може да учи на оној начин на кој го поучуваме, треба да го поучуваме на оној начин на кој може да учи.

(Приручник о дислексији, дисграфији и сличним тешкоћама у читању, писању и учењу, 2005)

◆ **Определување на начините на поучување:**

Особено е важно да се изврши приспособување на условите во кои ќе се одвива поучувањето, како и на стратегиите и техниките на поучување на индивидуалните потреби на ученикот поврзани со карактеристиките на состојбата која предизвикала потешкотии во учењето.

Затоа при планирањето треба да се прецизира:

- ▶ со помош на која задача/активност ќе ги постигнеме планираните цели и исходи,
- ▶ кои материјали ќе ни бидат неопходни и од кого ќе очекуваме поддршка,
- ▶ во која временска рамка очекуваме дека ќе се движи остварувањето на целите.

При определување на начините на поучување имајте ги предвид првенствено посебните потреби на ученикот, но едновременно размислувајте како планираните активности ќе се вклопат во активностите што ги планирате со другите ученици во даденото време.

4. Следење, вреднување и оценување

Како што е важно да се изврши приспособување во однос на поучувањето, исто така е неопходно да се изврши приспособување и на начините на следење на постигнувањата, односно да се испланираат методите, начините на формативно оценување и на сите оние постапки што водат низ процесот на учење, а воедно укажуваат и на степенот на напредок на ученикот. (Прилог 2)

3 **Поставување прашања и дискусија**

ЗОШТО Е ВАЖНО?

Различни видови потешкотии ја намалуваат можноста на ученикот на конвенционален, вообичаен и препознатлив начин да ги искаже/покаже своите потреби и постигања.

Како да се поставуваат ефективни прашања наменети за сите ученици во училиницата? Дали учениците со потешкотии во учењето ќе можат да одговорат на ваквите прашања? Дали нема да се почувствуваат неуспешни и да се повлечат во себеси? Дали и како да се приспособуваат прашањата?

ПОСТАВУВАЊЕ ПРАШАЊА ОД СТРАНА НА НАСТАВНИКОТ

Кога поставуваме прашања што се за сите ученици, имаме можност да му се обраќаме на одреден ученик и прашањето да го направиме поспецифично, односно да го повториме, со тоа што содржината ќе биде иста, но барањата ќе бидат во согласност со индивидуално поставените исходи за ученикот. Со ова всушност ќе го поедноставиме нивото на сложеност на барањето и ќе го поставиме на ниво на поедноставни мисловни процеси (препознавање, разбирање).

Пример:

Како ќе го објасните однесувањето на девојчето во приказната? (анализа)

Што правело девојчето на почетокот на приказната? (знаење) **Зошто?** (разбирање)

- ▶ Почнете со прашања од затворен тип на кои се бараат едноставни одговори за да ги охрабрите, а потоа продол-

жете со отворени прашања кои и вам ќе ви објаснат како ученикот гледа на она што го правел, но ќе овозможат и самиот ученик да ја повтори постапката што ја вршел.

- ▶ Користете различни видови прашања, на пр.: **Што уште можеш да ми кажеш за ова? Како ти ова го правиш? Зошто ова е исто/различно? Што ќе се случи ако ...? Како ти ќе му го објасниш ова на некој помал од тебе? Зошто мислиш така? Зошто ова е подобро од?**
- ▶ Практикувајте во поголема мера да поставувате усни прашања и да добивате усни одговори. Учениците со потешкотии во учењето често имаат проблем со разбирањето на писмено поставените барања или со писменото изразување при одговарање на прашањата.
- ▶ Кога поставувате писмени прашања, приспособете ги на тој начин што ќе бидат од типот со ограничен одговор, односно прашања на кои се очекува конкретен и кус одговор, на пр:
 - ◆ **Зошто (во приказната) девојчето плачело?**
 - ◆ **Кој му помогнал на дедото да?**

Доколку од ученикот не добиете реакција/ одговор, физички поттикнете го заедно да ја изведете активноста – водете го низ активноста, не очекувајте да ве имитира, немојте постојано да објаснувате и да зборувате, покажете му како. Со тоа ќе му помогнете на учениот да знае што барате од него.

(Јакубовиќ Е., 2013)

- ▶ Потешкотиите во учењето можат да бидат резултат на намалена концентрација или на отсуство на внимание. Затоа, повторете го поставеното прашање повеќе пати. При тоа пријдете до ученикот поблиску, воспоставете контакт со очи, обртете му се по име и кажете го прашањето.
- ▶ Проверете дали ученикот го разбрал прашањето. Некогаш е добро прашањето да го преформулирате.
- ▶ Учениците со потешкотии во учењето често се несигурни и уплашени дека нема да умеат да го дадат бараниот одговор на прашањето. Затоа, прашајте ги и кога не дигаат рака, помогнете им да дојдат до бараниот одговор со што ќе стекнат поголема сигурност.

ОДГОВАРАЊЕ НА ПОСТАВЕНИТЕ ПРАШАЊА

- ▶ На учениците со потешкотии во учењето им треба повеќе време за давање на одговор отколку на другите ученици. Бидете стрпиви, почекајте и не го кажувајте одговорот вие наместо ученикот. Обезбедете и другите ученици да бидат трпеливи.

- ▶ Доколку и по предвиденото време не добиете одговор, водете го ученикот со помошни прашања до очекуваниот одговор. Наградете го успехот со пофалба.
- ▶ Кај учениците со дислексија и дисграфија кај писменото одговарање на прашања не земајте ги како неточни одговори грешките што се последица на потешкотиите со читањето и пишувањето. За нив приспособете го пишаниот материјал (сликовито претставување, графички организери, когнитивни мапи) и обидете се преку усно поставени дополнителни прашања да дојдете до одговорот.
- ▶ Не инсистирајте на усни одговори кај оние ученици што имаат потешкотии со вербалното изразување (пелтечење, изоставување на букви во зборот, замена на една буква со друга). Доколку сепак ученикот треба усно да се изрази, бидете стрпливи, чекајте додека заврши, работете и со другите ученици на градење култура, секој секогаш да го сослуша и никој никому да не му се потсмева.

На дадениот одговор надоградете го знаењето – почнете од она што ученикот го знае, направете активност, движење или информација која ја знае и придружете ја со уште една нова. Притоа разговарајте, прашувајте, поттикнувајте поставување на прашања и одговарајте на нив.

(Јакубовиќ Е., 2013)

ПОСТАВУВАЊЕ НА ПРАШАЊА ОД СТРАНА НА УЧЕНИЦИТЕ И ДИСКУСИЈА

- ▶ Охрабрувајте ги учениците да поставуваат прашања (пр. *Интересно прашање..., Што уште те интересира...*).
- ▶ Поттикнувајте ги учениците да си поставуваат прашања едни со други, да одговараат на нив и да ги слушаат идеите на соучениците.
- ▶ Градете култура во паралелката дека нема лоши прашања и дека секое прашање заслужува одговор. На тој начин и прашањата на учениците со потешкотии ќе бидат прифатени без потсмев.

ПРАШАЊАТА И СЛЕДЕЊЕТО НА РАБОТАТА НА УЧЕНИЦИТЕ

Кај учениците со потешкотии во учењето особено е важно не само следењето и евидентирањето на успехот, туку и следењето и евидентирањето на реакциите на ученикот на одредени активности, на однесувања и на начини на поучување. Посебно се важни непредвидените реакции кои можат да водат кон ревизија на индивидуалниот образовен план, кон менување на начинот на поучување или кон менување на нашето однесувањето кон ученикот.

- ▶ За да разберете одредени реакции, неопходен е разговорот што ќе го водите со ученикот, односно прашањата што ќе му ги поставувате, на пр.:

- ◆ Зошто не ти се допаѓа ова?
 - ◆ Како поинаку сакаш да го направиш?
 - ◆ Како ти е тебе полесно?
 - ◆ Дали мислиш дека е подобро ако ова го нацртаме?
- ▶ Бележете ги промените во однесувањето на ученикот, како нешто направил, што правел, што кажал, како остварувал комуникација со другите, колку бил подготвен да прифати напори, колку бил упорен во извршувањето на задачите, што е различно во неговото претходно однесување и сегашното.
 - ▶ Евидентирањето на успехот и реакциите на ученикот ќе ви помогнат во проверката на индивидуалниот напредок во однос на поставените приоритети, цели и исходи, следењето на ефикасноста на индивидуалните програми и известувањето за напредокот. На тој начин се зголемува бројот на информации што го добивате за ученикот што можете да го споделите со родителите и со другите лица што работат со ученикот.

4 Конструктивна повратна информација

ЗОШТО Е ВАЖНА?

Многу ученици со потешкотии во учењето даваат негативни описи на своите способности и изведби. Конструктивната повратна информација во која било форма го разбива овој модел на ниска самооценка и страв и овозможува реално гледање на нештата.

Повратната информација е особено важна за учениците со потешкотии во учењето поради тоа што директно ги вклучува учениците во процесот на учење, ги мотивира и претставува еден вид поддршка во нивното учење.

Поддржувачката повратна информација придонесува за градење на самовербата кај ученикот и испраќа јасна порака дека секој може да напредува. Затоа, таа треба да биде специфична за секој ученик – а не споредлива, описна, а не оценувачка и треба да се дава на едноставен начин што е лесен за разбирање.

Во текот на поучувањето добро е често да се дава усна повратна информација, со насочување што уште треба да се направи.

Писмената повратна информација е особено корисна за родителите на ученикот и овозможува тие да добијат информации за тоа што ученикот прави добро, каде греша, каде се јавуваат потешкотии и каде и како треба да го подобрува своето учење. Конкретните насоки дадени во повратната информација овозможуваат родителите да можат да се вклучат во процесот на поучување и да продолжат да му помагаат на своето дете онака како што наставникот тоа го прави во училиштето. Повратната информација всушност треба да биде насочена кон процесот на учење, со што на ученикот ќе му се овозможи да научи како да учи и самиот да согледува што прави добро, а што треба да подобрува.

КАКО ДА СЕ ДАВА КОНСТРУКТИВНА ПОВРАТНА ИНФОРМАЦИЈА?

Секогаш вратете се на ученикот – доколку при активноста или при изведувањето на некоја операција ученикот направи погрешен чекор, вратете се на неговиот последен успешен чекор, опишувајќи му зошто тој бил успешен и што сега се бара од него. На овој начин воедно му помагаме на ученикот да учи од своите успеси и да се почувствува посигурен.

▶ Пронајдете две до три работи што ученикот успешно ги прави, а се однесуваат на очекуваните исходи.

▶ Идентификувајте подрачје во кое ученикот може да се подобрува или нешто што може да се подобри (не секогаш она каде што тој е најнеуспешен).

▶ Дајте сугестии за подобрување – кажете или напишете информација која точно му кажува на ученикот што и како ќе подобрува.

Има три степени на давање на повратна информација:

◆ **потсетување** на она што од ученикот се очекува;

- ◆ **укажување/насочување** – што би можел да прави или поставување на фокусирано прашање;
- ◆ **давање на конкретни примери** или сугестии што може ученикот да ги користи.

Каков вид на повратна информација ќе се дава зависи од можностите на ученикот да постапува врз основа на она што го добил како повратна информација.

Пример каде во болдираните искази се содржи информацијата која е битна и има значење за ученикот

Потсетување	<p><i>Добро ги поореди стапчињата според бои во групите.</i></p> <p>Како што ти кажав, требаше да изброиш по колку стапчиња има во секоја група и да запишеш во тетратката.</p> <p>Пробај да го направиш тоа сега.</p>
Укажување/ насочување	<p><i>Добро ги поореди стапчињата според бои во групите.</i></p> <p><i>Како што ти кажав, требаше да изброиш по колку стапчиња има во секоја група и да запишеш во тетратката.</i></p> <p>Како мислиш дека ова треба да го направиш? Покажи ми.</p>
Давање пример	<p><i>Добро ги поореди стапчињата според бои во групите.</i></p> <p><i>Како што ти кажав, требаше да изброиш по колку стапчиња има во секоја група и да запишеш во тетратката.</i></p> <p>Ајде да видиме заедно, колку сини стапчиња има? Изброј ги. Запиши сега во тетратката. Колку црвени стапчиња има? Ајде да ги изброиме заедно. Добро е, сега запиши во тетратката</p> <p>Пробај сега сам/а.</p>

Учениците со потешкотии во учењето често се соочени со слаба самодоверба. Тие не секогаш во текот на учењето го забележуваат својот успех. Така, кога почнуваат некоја активност, истовремено почнуваат и да се грижат како тоа ќе го направат. Доколку веднаш не добијат потврда за успешноста, некои од нив можат да потрошат многу енергија на грижењето за тоа какви ќе бидат реакциите на другите, доколку не направат нешто добро. Затоа важно е постојано да им давате информации за нивниот успех, колку и да е мал.

- ▶ Дајте му доволно време на ученикот за да може да ја разбере повратната информација (доколку е усна) или да ги прочита препораките и да направи промени (доколку е писмена).
- ▶ Не давајте писмена повратна информација кај ученици каде се изразени потешкотии со читањето или разбирањето на напишаното (дислексија, аутизам, намалени интелектуални способности).
- ▶ Кога давате усна повратна информација, внимавајте на тонот со кој ја давате.
- ▶ Проверете дали повратната информација е добро разбрана.

5 Самооценување и заемно оценување

ЗОШТО Е ВАЖНО?

Учениците со потешкотии во учењето често се некритични и нереални при проценката на сопствените способности и постигнувања (или ги потценуваат или ги преценуваат).

Една од целите на формативното оценување е оспособување на учениците за самопроценка и развивање на свест за сопствените компетенции.

Ова се постигнува преку:

- ♦ помагање на учениците да ги препознаат и да ги развијат своите јаки страни,
- ♦ приспособување на оние области каде што учениците се послаби и во нивните рамки давање прецизни упатства,
- ♦ помагање да научат својот напредок да го проценуваат во однос на себе, а не во однос на другите,
- ♦ поучување на вештините за учење.

Една од техниките за совладување на читањето е изработка на модели на букви од пластелин со што ученикот учи да ги препознава и да ги употребува. При моделирањето наставникот не ги истакнува грешките, туку со помош на прашања (Дали си задоволен со тоа како изгледа?) го поттикнува и го води самиот да ги препознае.

На крајот од моделирањето на ученикот му се даваат пишани материјали (сликовници, постери, енциклопедии...) каде ги препознава буквите и ја споредува буквата со својот модел.

КАКО УЧЕНИЦИТЕ ДА СЕ ОСПОСОБАТ ЗА САМООЦЕНУВАЊЕ?

- ▶ Ученикот треба да препознава зошто некоја активност се прави и што вклучува (пр. учесливошо во сечење и леене харџија во боја и пишување на текст како резултат има правење честитка за роденден).

- ▶ **Да го препознава крајот на активноста** (следење на низа знаци – постојат како начин да се постигне определен резултат).
- ▶ **Да врши избор и да изразува претпочитање** (во врска со начинот на работа или во врска со одредена планирана активност).
- ▶ **Да ги изнесува причините зошто нешто повеќе, а зошто нешто помалку сака да го прави** (нр. повеќе сака природни науки затоа што може да работи во група со други соученици).
- ▶ **Да ги препознава личните успеси** (нр. во работата со групата за изработување на сликовница пронашол слики соодветни на тематиката и ги залепил на оние места до тематиката каде најмногу одговараат).
- ▶ **Да ги препознава тешкотиите на кои наидува** (нр. ги знам појавите во тематичната задача, решам кога треба да одредам која операција треба да се прави со нив).
- ▶ **Да ги идентификува и да ги оценува своите јаки страни, како и оние каде наидува на потешкотии** (Добар сум во ... Ми треба помош за да ...).
- ▶ **Да учи од своите грешки, но уште повеќе од своите успеси.**
- ▶ **Да поставува цели** (Да си го постави прашањата: Што сега ќе правам? Што сакам да можам да правам друго? и да си одговори на поставените прашања).
- ▶ **Да го развива вниманието и концентрацијата, напредувајќи од надворешна контрола кон самоконтролирање и способност за пренасочување на вниманието од една активност/задача на друга активност/задача.**

6 Планирање врз основа на рефлексивна

ЗОШТО Е ВАЖНО?

За овој дел е потребно да се навратите на содржината на дел 6 во Прирачникот за наставници за формативно оценување во одделенска настава.

Одделенските наставници најчесто не се доволно обучени за работа со деца со потешкотии во учењето, но искуството е ненадминлив учител. Затоа, во работата со овие ученици е особено важно наставникот да прави рефлексивна за тоа што и како работел со секое дете со потешкотии во

учењето, кога постигнал успех, а кога не и да се обиде да најде причини зошто е тоа така.

7 Информирање на родителите

ЗОШТО Е ВАЖНО?

Родителите имаат право да знаат:

- ◆ што ќе учат нивните деца,
- ◆ како ќе се одвива наставата,
- ◆ како ќе бидат оценувани,
- ◆ колку се успешни во учењето,
- ◆ каква поддршка можат тие да им дадат.

Родителите најдобро ги познаваат своите деца, тие се со нив во различни ситуации и затоа можат да бидат многу драгоцен извор на информации за наставниците и стручните соработници во работата со ученици со потешкотии во учењето.

Затоа, размената на информации за детето треба да започне првенствено од родителот кон наставникот, со што наставникот ќе ги добие потребните податоци за ученикот и

ќе може да го утврди моменталниот степен на постигнувања. Некои ученици не комуницираат и не реагираат на ист начин дома и во училиште, па со размената на информации и родителот и наставникот дознаваат нешто повеќе за детето.

Редовната размена на информации за детето придонесува за пронаоѓање на начини на однесување, поучување и комуникација, кои ќе бидат најсоодветни на неговите потреби, можности, знаења и искуства. Така се намалува можноста да се пролабочуваат потешкотиите во однос на учењето и однесувањето и се надминуваат со заедничка акција и доверба.

Добрата соработка се карактеризира со заемно почитување и заемна согласност во врска со целите што сакаме да ги постигнеме, заедничките активности поврзани со нив, како и со начините на следење на постигањата на ученикот. Постојаната размена на информации треба да се потпира на искрена комуникација и меѓусебна поддршка, особено во тешки ситуации.

За добра комуникација неопходни се вештините на слушање на другите и разбирање на нивните пораки, но и вештините за пренесување на своите идеи, намери и чувства на другите.

Родителите истовремено мораат да му поставуваат прашања на наставникот и да покажат заинтересираност за учество во процесот на учење на нивните деца. Секојдневните контакти се најдобар начин за воспоставување комуникација и соработка со родителите. Родителите треба секогаш да се чувствуваат добредојдени во училиштето. Треба да се разберат нивните чувства и фактот дека некои од нив се плашат од контактот со наставниците. Родителите на децата со пречки во развојот и тешкотии во учењето често се амбивалентни во однос на комуникацијата за состојбата и потребите на нивните деца: некои не сакаат, не можат да прифатат дека нивното дете има проблем, а други не сакаат за тоа да зборуваат. Затоа е многу важно да се создадат односи на отвореност и доверба меѓу родителот и наставникот. Довербата и подготвеноста за тимска работа во пронаоѓањето на најдобрите начини да му се помогне на детето, помагаат да се надминат бариерите во релацијата родител – наставник.

КАКО ДА ГИ ИНФОРМИРАТЕ РОДИТЕЛИТЕ?

- ▶ Задолжително вклучете ги родителите во изготвувањето на индивидуалната образовна програма, разговарајте и разменете информации за силните страни на ученикот и за неговите потреби и приоритети.
- ▶ Запознајте ги со поставените цели и исходи или заедно поставете ги доколку е тоа можно (на родителот треба да му покажете што планирате да го научите неговото дете).
- ▶ Соопштете најконкретно до кој степен она што било планирано е постигнато – водете се од поставените исходи.
- ▶ Информирајте го родителот на кој начин (со кој метод, активност) тоа било постигнато.
- ▶ Разговарајте за тоа што планирате следно да правите и зошто, укажете на она што според програмата очекувате следно да се постигне.
- ▶ На родителите секогаш дајте им некоја позитивна информација за детето (што е тоа што го направило добро, истакнете некој посебен талент или особина).
- ▶ Прашајте ги родителите која позитивна промена ја забележале кај нивното дете.
- ▶ Насочете го родителот конкретно што треба дома да прави како поткрепување на она што вие го правите во училиште.

Блиската соработка на родителите со наставниците и другите стручни лица во училиштето овозможува подобар и поквалитетен развој на личноста на детето и неговата емоционална состојба.

8 Прилози

Прилог 1 – иницијална проценка – профил на ученикот/јаки страни – потреби за поддршка

ЈАКИ СТРАНИ И ИНТЕРЕСИРАЊА НА УЧЕНИКОТ	ПОТРЕБИ ЗА ПОДДРШКА
<p>1. Учење и како учи (наведете ги согледувањата за досегашните образовни постигања, начинот на учење, мотивацијата за учење, интересирања, специфични вештини во кои се истакнува, како и оние во кои заостанува и сл.).</p>	
<p>Пример:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ Сака да учествува во математички игри. ◆ Математичките операции собирање и одземање до илјада се усвоени во поголема мера. ◆ Решава едноставни задачи со основни математички операции. ◆ Решава нумерички задачи по научен модел, со повремено дополнително објаснување. 	<p>Пример:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ Подобрување на памтењето на математичките правила (преку користењето и почитувањето на правилата во математичките игри). ◆ Адаптирање на задачите со намалување на бројот на математички операции во една задача (пошешкошто се јавуваат при изведувањето на повеќе математички операции во една задача). ◆ Вежбање на таблицата за множење (со помош на мемориски техники). ◆ Разбирање на текстуалните задачи (со помош на концептуални мапи). ◆ Разбирање на упатствата за работа (преку поединствено и разложување на помали делови).
<p>2. Социјални вештини (наведете ги согледувањата за односите со другите – соученици, наставници, родители, како и во однос на почитувањето на правилата).</p>	
<ul style="list-style-type: none"> ◆ Бара помош од соучениците кога нешто не може сам да направи. ◆ Учествува во групни активности. ◆ Умеа да ги повтори договорените правила за однесување. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Почитување на правилата кои се договорени на ниво на паралелка (со помош на другите ученици и почитувајќи во групните активности). ◆ Контрола на однесувањето кон другите ученици, особено на агресивните форми на однесување и комуницирање.

3. Комуникациски вештини (наведејте согледувања за начините на размена на информации со другите, вклучувајќи го и ситејеното на познавање на јазикот на кој учи, како и пречките при користењето на вербалните, визуелните и симболичките средства за комуникација).

- ◆ Лубопитен е, често поставува прашања.
- ◆ Остварува комуникација со другите ученици во паралелката.
- ◆ Подобра учи и памти со помош на визуелни материјали.
- ◆ Подобрување на разбирањето на напишаното.
- ◆ Развивање на вештините за слушање.
- ◆ Подобрување на можностите за изразување (почнувајќи со поставување прашања и одговарање на нив во групни активности).

4. Самостојност и грижа за себе (наведејте согледувања за способностите ученикот сам да се грижи за себе и да ги исполнува секојдневните обврски дома и во училиштето).

- ◆ Развиена е ориентацијата во просторот и времето.
- ◆ Ориентацијата на работната површина е присутна.
- ◆ Поттикнување на самостојноста во извршувањето на задачите, но и во грижата за самиот себе (облекување, собирање на приборот).
- ◆ Развивање на навики за уредност (работната површина често е натрупана со непотребни работи – учебници од други предмети, боици, моливи и др.).

5. Влијание на надворешното опкружување врз учењето (наведејте согледувања за семејните и другите услови кои повољно или невољно влијаат врз учењето и напредувањето).

- ◆ Ученикот живее со двајца родители во семејство во кое добива целосно внимание и поттик.
- ◆ Упатување на родителите за начините на поддршка што можат да ги даваат дома, а се поврзани со оние што се даваат во училиште.

Прилог 2 – ПРИСПОСОБУВАЊЕ НА ПРОЦЕСОТ НА УЧЕЊЕ И СЛЕДЕЊЕ НА РАЗНИ ВИДОВИ ПОПРЕЧНОСТИ ШТО ПРЕДИЗВИКУВААТ ПОТЕШКОТИИ ВО УЧЕЊЕТО

АДХД

Сите ученици не ги покажуваат истите знаци. Кај некои може да биде доминантен само недостаток на внимание, кај други хиперактивноста и импулсивноста, а кај некои можат заедно да се појават и недостаток на внимание и хиперактивност.

Карактеристично е:

- ▶ изразени симптоми на недостаток на внимание и/или хиперактивност (импулсивност),
- ▶ тешкотии во траењето и фокусирањето на вниманието (вниманието е краткотрајно, ученикот брзо се деконцентрира при активностите),
- ▶ самонасочувањето се одвива тешко,
- ▶ слабо е развиен внатрешниот говор (ученикот не може со внатрешниот говор сам да го коригира своето однесување),
- ▶ поврзувањето на стар со нов наставен материјал се одвива тешко,
- ▶ има слаба можност за анализа на претходните однесувања (ученикот може да опише што се случило, но не може да ги објасни своите постапки).

ПРИСПОСОБУВАЊЕ	СЛЕДЕЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ	СТРАТЕГИИ И ТЕХНИКИ ¹
<p>Простор Овозможете му на ученикот:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ да седи близу до вас, со што ќе имате подобар контакт и комуникација, ◆ да има доволно простор за движење, ◆ активности кои овозможуваат станување и движење. <p>Колку што можете намалете ја можноста вниманието да му е одвлечено од врева или случувања во околината.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Набројте ги, напишете ги или кажете ги сите чекори потребни за извршување на задачата и тоа во неколку делови и во очекувани временски рамки. ◆ Често, во текот на часот, проверувајте го напредокот, проверувајте што слушал ученикот и што разбрал со цел да не се „исклучи“ поради неразбирање. ◆ Овозможете му на ученикот помош од соучениците, односно кажете му точно на кого и како треба да му се обрати за помош. ◆ Овозможете му дополнително време за работа, наградете го навременото извршување. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Самооценување (прашања за рефлексција/ самооценување, рефлексција на почетокот и на крајот на темата/задачата стратегија ЗСН, нивоа на напредување стратегија скалило, видео самооценување на сопственото однесување). ◆ Графички организатори (семафор, мисловни мапи, концептуални мапи).

¹ Наведени се можни стратегии и техники кои би биле погодни за определен вид на потешкотија, а се опишани во Прирачникот за наставници за формативно оценување во одделенска настава.

Давање упатства за работа:

- ◆ привлечете го вниманието на ученикот пред да му дадете упатства за работа (побарајте да ве погледне, пријдете поблиску до него),
- ◆ кажете му јасно што од него се очекува,
- ◆ упатствата давајте ги едно по едно,
- ◆ тивко повторете му ги упатствата уште еднаш и побарајте од него да ви повтори што сте му кажале.

Наставни материјали и начини на поучување:

- ◆ овозможете алтернативни начини на решавање на задачи, со редуцирани потреби за пишување,
- ◆ користете сликовен материјал,
- ◆ подгответе пишан материјал со потцртани битни делови,
- ◆ подучувајте го како да ги поврзува битните делови во текстот,
- ◆ комбинирајте говорни, визуелни, пишани и изведбени активности и методи,
- ◆ барајте од ученикот да го повтори она што е кажано, користете прашања и дискусија,
- ◆ поучување за користење мемориски техники,
- ◆ давајте задачи што вклучуваат моторички активности (движење).

- ◆ Користете физичка близина допир за пренасочување на активноста на ученикот, наградете го вниманието.
- ◆ На пишаните материјали за проверка на знаењата оставете доволно место за одговор (често ракописот се одликува со големи и несразмерни букви).
- ◆ Оценувајте ја содржината, не ракописот.
- ◆ Овозможете му на ученикот активно да се вклучи во дискусијата.
- ◆ Подучувајте го на методите на самонасочување и самооценување, поттикнувајте прекин на работата и проверка на она што е работено.
- ◆ Давајте постојани и навремени информации за:
 - » промена на активностите (пр. имаш уште пет минути да ја завршиш оваа задача и да ја започнеш следната);
 - » очекувањата што се однесуваат на следната активност, како и за средствата и сите чекори потребни за нејзино извршување (*пр. За следната задача треба да користиш метро, мол и шетрајка. Прво треба да ја измериш должината на клупата, потоа ...*).
- ◆ Давајте чести, јасни и конкретни повратни информации што се однесуваат на постигањата.

- ◆ **Заемно оценување, дискусија** (учениците си поставуваат прашања едни на други, чек-листи за набљудување).
- ◆ **Портфолио.**
- ◆ **Временски маркери** во текот на писмената проверка со цел да се помогне при организирањето на времето.

ДИСГРАФИЈА И ДИСЛЕКСИЈА

Има нарушување на читањето и пишувањето кое се менува со растењето – развојот (може да се совлада брзината и точноста на читањето, но не и разбирање на прочитаното). По правило се јавуваат заедно.

Карактеристично е:

- ▶ спора синтеза и анализа,
- ▶ изоставање, замена, додавање букви, слогови или зборови при читањето и пишувањето,
- ▶ превртување на букви при пишувањето,
- ▶ непочитување на редот и просторот на хартијата при читањето и пишувањето,
- ▶ неуредност на ракописот, особено неизедначеност на големината на буквите и аголот на пишување,
- ▶ неразбирање на прочитаното и на применетите информации,
- ▶ потешкотии во одредувањето на поредокот (прв/последен, лево/десно),
- ▶ спорост, мал фонд на зборови, неразбирање на синоними, метафори, хомоними,
- ▶ кај ученикот често е присутна диспропорција меѓу вербалното и невербалното изразување.

ПРИСПОСОБУВАЊЕ

Простор

- ◆ Овозможете му на ученикот да седи близу до таблата и до вас

Давање упатства за работа:

- ◆ побарајте од ученикот да ви го повтори упатството и проверете дали го разбрал.

Наставни материјали и начини на поучување:

- ◆ предвидете подолго време за усвојување на некои теми,
- ◆ користете разни видови на поддршка за обработка на нови содржини видни, слушни, допирни (слики на предмети, моделирање на букви и броеви),
- ◆ смалете го обемот на текстот,

СЛЕДЕЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ

- ◆ Користете почести усни форми во поучувањето и проверката на знаењата.
- ◆ Систематски проверувајте дали ученикот ја разбира содржината, поимите, дефинициите и давајте дополнителни објаснувања.
- ◆ Избегнувајте ученикот да го ставате во ситуација да чита или да пишува на табла пред целата паралелка (освен ако ученикот сам не изрази желба).
- ◆ Давајте помал број задачи, распоредете ги така што прво ќе дадете полесна задача, потоа потешка и на крајот повторно полесна.
- ◆ Поделете ја активноста/задачата на повеќе фази.

СТРАТЕГИИ И ТЕХНИКИ

- ◆ **Графички организатори** (семафор, мисловни мапи, мрежа на приказната, концептуални мапи, прав агол).
- ◆ **Заемно оценување** (споделување во парови и бележење на одговорите).
- ◆ **Самооценување** (нивоа на напредување стратегија скалило).
- ◆ **Усна повратна информација** и оценување на успешноста на чекорите во процесот на пишување.

- ◆ барајте од ученикот при читањето да користи облежувач на текстот (може да е картонче или помал лист хартија со кој ќе го прекрие текстот кој не го чита и така своето внимание ќе го насочи на текстот што го чита),
- ◆ објаснете ги непознатите поими во текстот,
- ◆ користете преработени и поедноставни текстови,
- ◆ помогнете му во учебникот јасно да ги означат деловите што се битни (пр. правило, пример, постапка, слика),
- ◆ користете конкретни примери, слики, обиди поврзани со текстот, подучувајте го ученикот да ги научи техниките на визуелизација и побрзо запомнување, како и да учи со помош на концептуални мапи.
- ◆ Не ограничувајте го временски писменото решавање на задачите и не ги оценувајте грешките што се резултат на дислексијата.
- ◆ Не ги поправајте грешките во пишувањето, туку само означете ги и побарајте ученикот сам да ги поправи со помош на учебник, речник или со ваша помош.
- ◆ Охрабрувајте го ученикот спонтано да се изразува и поттикнувајте ја неговата самостојност во работата.
- ◆ Подгответе прашања што се однесуваат и го следат текстот на тој начин ученикот полесно може да се сконцентрира на текстот и да го подобри разбирањето на она што го чита.
- ◆ **Дискусија** и давање на усна повратна информација за текот на дискусијата.

ДИСКАЛКУЛИЈА

Тешкотии во усвојувањето на математичките знаења и математичкиот јазик, кои варираат од тешкотии во пишувањето на цифри и броеви до неможност за разбирање и усвојување на математичките поими и процеси.

Карактеристично е:

- ▶ замена на еден број со друг,
- ▶ повторување на еден број или на операција повеќе пати,
- ▶ гледање на броеви и знаци во „огледало“ (превртени),
- ▶ успореност,
- ▶ ставање на броевите во просторно несоодветна положба,
- ▶ визуелни грешки (место знакот „+“ ученикот гледа знак „“),
- ▶ процедурални грешки (се прескокнуваат чекори во постапката),
- ▶ тешкотии во памтењето на низа броеви,
- ▶ неспособност за изведување на едноставни математички операции (ученикот ја разбира логиката на овие операции, но не може автоматски да се сети на фактите, па затоа до решение на задачата доаѓа по пат на броење, тој не ги заборава броевите, туку шемите во кои треба да ги смести),
- ▶ тешкотии во планирањето (ученикот не ја анализира задачата, туку веднаш почнува со решавање без да размисли што се бара во задачата и како треба да се решава, тешко сфаќа како се поврзани елементите во задачата и по кој редослед треба да се работи),
- ▶ тешкотии со проверувањето на задачите.

ПРИСПОСОБУВАЊЕ

Давање упатства за работа:

- ◆ обезбедување на детални упатства за работа,
- ◆ поради тешкотии во логиката, кои вклучуваат неразбирање на изрази и просторни односи (*џр. на-црџај љравоаѓолник над џриаѓолникомџ*), давајте усни упатства при што ќе внимавате на редоследот на елементите-ученикот ги бележи елементите по оној редослед како што се именувани, но не ги запазува просторните односи во кои тие се прикажани (*џр. црџа љравоаѓолник, џа до неѓо џриаѓолник*).

СЛЕДЕЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ

- ◆ Давајте помал број задачи, распоредете ги така што прво ќе дадете полесна задача, потоа потешка и на крајот повторно полесна.
- ◆ Поделете ја активноста/задачата на повеќе фази.
- ◆ Следете различни аспекти од математиката (пресметување, претставување, организирање).
- ◆ Постојано следете ја работата на ученикот и давајте повратна информација.
- ◆ Дозволете употреба на компјутер, дигитрон, дополнителни работни материјали со таблица за множење, формули...

СТРАТЕГИИ И ТЕХНИКИ

- ◆ **Графички организатори** (дијаграми, шеми, концептуални мапи, сликовно претставување на текстуалните задачи).
- ◆ **Прсти и манипулативи**
- ◆ **Мемориски техники** при учењето на чекорите во математичките концепти.
- ◆ **Ритам и музика** за учење на математички поими и чекори во операциите.

Наставни материјали и начини на поучување:

- ◆ комбинирајте броеви или симболи со зборови (+, плус), (7, седум),
- ◆ употребувајте разни бои за да се означат одредени зборови, симболи, операции,
- ◆ поттикнувајте го ученикот да зборува за процесот на работа, да објаснува што прави,
- ◆ намалете ги грешките при препишувањето со тоа што ќе му обезбедите однапред подготвен материјал,
- ◆ охрабете го ученикот и упатете го прво да врши проценка, увид во барањето на задачата, пред да почне да пресметува,
- ◆ вие правете и упатете го ученикот да прави визуелни асоцијации за определени операции или симболи.

- ◆ Направете редукција на задачите во тестот и обезбедете дополнително време за работа.

- ◆ **Стратегии за решавање на тестови** (снаоѓање во ситуации кога се решава тест).

СНИЖЕНИ ИНТЕЛЕКТУАЛНИ СПОСОБНОСТИ

Развојните карактеристики се однесуваат на ограничувања во интелектуалното функционирање и адаптивното однесување.

Карактеристично е:

- ▶ тешкотии при изведувањето на различни мисловни операции (генерализирање, апстрахирање, анализа, поврзување и изведување, заклучоци, решавање на проблеми) што значајно го отежнува усвојувањето на апстрактните содржини за учење,
- ▶ тешкотии на подрачјето на перцепцијата, запамтувањето, вниманието, говорната експресија,
- ▶ на подрачјето на адаптивното однесување карактеристични се ограничувања во делот на комуникацијата, грижата за себе, социјалните вештини, самонасочување, функционални знаења.

ПРИСПОСОБУВАЊЕ	СЛЕДЕЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ	СТРАТЕГИИ И ТЕХНИКИ
<p>Давање упатства за работа:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ давајте јасни, конкретни и едноставни упатства и насоки за работа, ◆ упатствата давајте ги во помали целини, едно по едно, ◆ ученикот воведувајте го само во едноставни практични задачи постепено, со јасни објаснувања. <p>Наставни материјали и начини на поучување:</p> <ul style="list-style-type: none"> ◆ индивидуалната програма треба да се базира првенствено на иницијалната проценка на знаењата, способностите и вештините на ученикот и да предвидува усвојување на помал број факти, генерализации, а особено апстракции, 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Што почесто користете разговор, при што значајна е употребата на прашањата што ќе ги поставувате на повеќе начини, со кои на ученикот ќе му помогнете да го најде вистинскиот одговор. ◆ За сите наставни предмети определете ја количината и сложеноста на содржините според способностите за читање на ученикот. ◆ При читањето овозможете му на ученикот користење на ориентир. ◆ При препишување на подолг текст на ученикот овозможете му препишување на само дел или истакнете ги само битните реченици што ќе ги препише. ◆ При диктатите приспособете го темпото и должината на текстот на способностите на ученикот кога е можно или спроведувајте селекционо диктирање. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Графички организатори (триаголник, ЗСН, семафор). ◆ Игра на улоги ◆ Портфолио ◆ Чек-листи за следење ◆ Самооценување –прибирање податоци за своето однесување (таблици, графикони, налепници).

- ◆ содржините за учење подгответе ги на едноставен начин и со помалку детали, а повеќе поврзете ги со потребите на ученикот од секојдневниот живот и со можностите за нивна примена,
 - ◆ разложете ги сложените поими, задачи, активности на делови, а потоа составете го во содржинска целина,
 - ◆ при самостојното учење, во текстот означете го она што е битно, текстот скратете го или поедноставете го со употреба на познати зборови и пократки реченици, упатете го на користење на едноставни концептуални мапи,
 - ◆ не барајте од ученикот да запишува за време на наставата, за него подгответе готови материјали.
- ◆ При пишувањето на писмени работи, дајте му на ученикот едноставни насоки и потсетете го на правописните правила кај кои најчесто грешел.
 - ◆ Вршете чести, кратки проверки на помали целини и овозможете му го на ученикот оној начин на проверка кој му е најлесен (устен, писмен).
 - ◆ Давајте помал број задачи со едноставни метаматички операции.
 - ◆ Често прашувајте го како дошол до одговорот и кога начинот е несоодветен, насочувајте го на други начини на решавање.
 - ◆ Постојано охрабрувајте го ученикот.

АУТИЗАМ

Клучната потешкотија со која се соочуваат родителите и наставниците во работата со децата со аутизам е како да се привлече нивното внимание со цел да се обезбеди ефикасно комуницирање. Децата со аутизам живеат во свој свет и тешко е да се допре до нив, па токму способноста за внимавање е пресудна за развивање на други способности.

Карактерично е:

- ▶ специфичности во однос на перцепцијата, доживувањето на околината, памтењето и емоциите,
- ▶ недостаток на внимание за релевантни упатства и информации, особено при следењето на посложени упатства,
- ▶ тешкотии во разбирањето на вербалната и невербалната комуникација, особено во употребата на говор кој се однесува на изразување на апстрактни поими,
- ▶ тешкотии при формирањето на мислењето и апстрактното заклучување, за разлика од конкретното мислење, механичкото запамтување и разбирањето на визуелно-спацијалните односи,
- ▶ тешкотии во социјалната интеракција, во насочувањето на вниманието на другите личности и на нивните емоции, како и во разбирањето на туѓите чувства,
- ▶ неспособност за планирање, организирање и решавање на проблеми,
- ▶ ограничено поле на интереси и нефлексибилни форми на однесување (изгледа како детето да не ве гледа, не ве слуша, како да не е свесно за вашето присуство, а на вашите обиди нешто да го научите може да одговори со незадоволство и бурна реакција).

ПРИСПОСОБУВАЊЕ

Простор:

- ◆ можност при вознемиреност да биде во мирен, тивок простор, во кој воедно ќе може да се движи.

Давање упатства за работа:

- ◆ расчленете ги упатствата на мали чекори,
- ◆ поткрепете ги усните упатства со визуелни знаци и прикази.

Наставни материјали и начини на поучување:

- ◆ спроведувајте програма за вежбање на привлекување внимание,

СЛЕДЕЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ

- ◆ Практикувајте постојана смислена поддршка. Поради тоа што овие ученици не можат да се мотивираат со вообичаена поддршка како другите ученици, добро е кај детето да се препознае што е тоа што кај него влијае како поддршка, за што информациите често можете да ги добиете од ученикот или од родителите.
- ◆ Планирајте задачи со тежина приспособена на ученикот. Најдобро е да бидат претставени на визуелен начин.

СТРАТЕГИИ И ТЕХНИКИ

- ◆ **Најмногу сакам најмалку сакам** (препознавање на видот на поддршка).
- ◆ **Конкретни пофалби во текот на учењето** (пр. добро ја обои топката; браво, точно го напиша твоето име и презиме).
- ◆ **Самооценување** –прибирање податоци за своето однесување (таблици, графикони, налепници).

- ◆ поттикнувајте со визуелни помагала-предмети, слики, снимки, фотографии, графички симболи (пр. правилата на однесување освен со пишан текст се претставени и со сликички),
 - ◆ физичка поддршка-водете го ученикот како да направи определена активност-почнува со целосна физичка поддршка, па преку делумна оди кон поттик без поддршка,
 - ◆ обезбедување присутност (сет на однесувања кои кога ќе се усвојат му овозможуваат на ученикот внимателно да го следи наставникот и задачите) мирно седење, гледање во очи, слушање без зборување,
 - ◆ организирајте ги наставниот метаријал и ситуациите така што ќе го истакнувате битното (пр. наместо целиот учебник ставете го пред него само текстот на кој сакате да работите),
 - ◆ почитувајте ги ритуалите што ги има (навики определени нешта постојана да ги прави на ист начин и со ист редослед), не нарушувајте ги со нови неочекувани задачи,
 - ◆ невербална имитација,
 - ◆ вербална имитација,
 - ◆ метод на континуирани обиди поттик, одговор, последица,
 - ◆ поучувајте го ученикот како да врши избор на активности.
- ◆ Обезбедете доволно време за одговор и доволно време помеѓу давањето на упатството и реакцијата (одговорот) на ученикот.
 - ◆ Расчленувајте ги задачите/активностите на помали чекори, за секој чекор поучувајте го и следете го напредокот пред да преминете на наредниот чекор.
- ◆ **Чек-листи за набљудување.**

ЛИТЕРАТУРА

1. GUIDELINES ON THE PROCESS OF INDIVIDUAL EDUCATION PLAN, National Council for Special Education, Co. Meath, Republic of Ireland, www.ncse.ie
2. Mastropieri M., Scruggs T., The inclusive classroom – strategies for effective differentiated instruction, Pearson Education, New Jersey, 2010.
3. Salend S., Creating inclusive classroom: effective and reflective practices, Pearson Education, New Jersey, 2011.
4. Swainger J., Williams M, Шчекић Д., Приручник за учење усмјерено на ученика, CARDS Пројекат, Подгорица, 2008.
5. Supporting Students with Learning Disabilities, A Guide for Teachers- http://www.bced.gov.bc.ca/specialed/docs/learning_disabilities_guide.pdf
6. TEACHING STUDENTS WITH AUTISM – A RESOURCE GUIDE FOR SCHOOLS - <http://www.bced.gov.bc.ca/specialed/docs/autism.pdf>
7. Јакубовић Е., Кратке упуте за рад са дјецом са тешкоћама у учењу и развоју, Сарајево, 2013, <file:///C:/Documents%20and%20Settings/user/My%20Documents/Downloads/kratke%20upute%20za%20rad%20sa%20djecom%20sa%20teskocama%20u%20ucenju%20i%20razvoju.pdf>
8. Лазор М., Марковић С., Николић С., Приручник за рад са децом са сметњама у развоју, Новосадски хуманитарни центар, Нови сад, 2008.
9. Приручник о дислексији, дисграфији и сличним тешкоћама у читању, писању и учењу, Загреб, 2005 - <http://www.monkstk.ba/attachments/article/115/disleksija.pdf>
10. <http://ldaamerica.org/category/assessment-evaluation/assessment-evaluation-for-educators/>

ISBN 978-608-206-050-7